

Ιστορικό

Από την ιστορική Μονή του Αγίου Νικολάου των Φιλανθρωπητών στο γραφικό νησάκι των Ιωαννίνων, και από τους επιβλητικούς ναούς των εντυπωσιακών Ζαγοροχωριών στην Ήπειρο έως τη Μονή Μεγίστης Λαύρας στην Αθωνική Πολιτεία, τον Ναό των προφητών Ηλία και Ελισσαίου στη Σιάτιστα της Κοζάνης και τον Άγιο Νικόλαο Τσαριτσάνης στη Θεσσαλία, αναζητήσαμε και σας παρουσιάζουμε σπάνιες τοιχογραφίες με θέμα τους αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους.

Στο κείμενο που ακολουθεί, μέσα από την περιγραφή τοιχογραφιών ανεκτίμητης καλλιτεχνικής αξίας, προσπαθώ να καταδείξω τη σχέση της αρχαίας ελληνικής διάνοησης με το χριστιανικό δόγμα, τους σύνθετους συμβολισμούς των παραστάσεων, καθώς και τη σύνδεσή τους με μεγάλα πνευματικά κινήματα, όπως ήταν η Αναγέννηση και ο Διαφωτισμός.

Όταν οι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι συνάντησαν το Χριστιανισμό

ΚΕΙΜΕΝΟ: ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΣ
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ: ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, ANNA ΚΑΛΑΪΤΖΗ, ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΝΤΟΥΡΟΣ

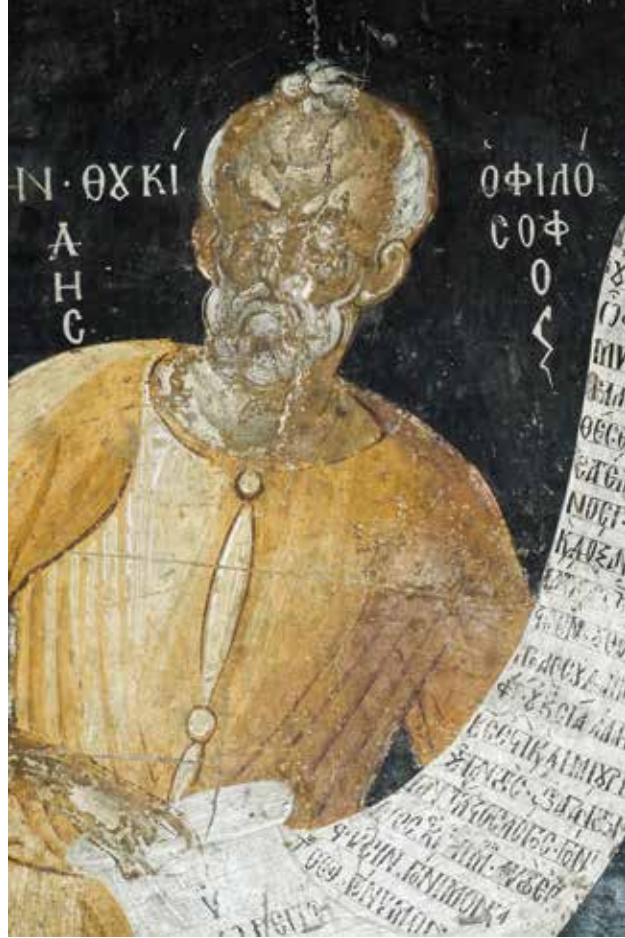

Μονή Αγίου Νικολάου Φιλανθρωπινών στο νησί της λίμνης Παμβώτιδας.

Στο μικρό νησί χωρίς όνομα, στο κέντρο της λίμνης Παμβώτιδας, σε απόσταση μόνο 10 λεπτών με το καραβάκι από την πόλη των Ιωαννίνων, δεσπόζει η Μονή του Αγίου Νικολάου των Φιλανθρωπινών, το σημαντικότερο μεταβυζαντινό μοναστήρι της Ηπείρου, που ευεργετήθηκε από την ομώνυμη αριστοκρατική οικογένεια, στην οποία χρωστά και το όνομά του. Το καθολικό του είναι διακοσμημένο

με υπέροχες τοιχογραφίες του 16ου αιώνα, φιλοτεχνημένες από τους Θηβαίους ζωγράφους Φράγκο Κατελάνο και τους αδελφούς Φράγκο και Γεώργιο Κονταρή, κυριότερους εκπροσώπους της Σχολής της Βορειοδυτικής Ελλάδας. Ανάμεσα στις τοιχογραφίες του ξεχωρίζει η παράσταση επτά αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων στον νότιο εξωνάρθηκα.

Κάπου ανάμεσα στα 1535 και 1541 ο

σπουδαίος Κρητικός ζωγράφος Θεοφάνης Στρελίτζας Μπαθάς, ο επονομαζόμενος και «Θεοφάνης ο Κρης», κυριότερος εκπρόσωπος της Κρητικής Σχολής εντοίχιας ζωγραφικής, αναλαμβάνει να διακοσμήσει την τράπεζα της μεγαλύτερης σε έκταση μονής της Αθωνικής Πολιτείας, της Μονής Μεγίστης Λαύρας. Η μονή είχε ιδρυθεί το 963 από μίαν από τις μεγαλύτερες μορφές του Ορθόδοξου μοναχισμού, τον Άγιο

Αθανάσιο τον Αθωνίτη, και στο εικονογραφικό πρόγραμμα της είχε περιλάβει την παράσταση δώδεκα αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων.

Στο κεντρικό Ζαγόρι της Ηπείρου, στο γραφικό χωριό Νεγάδες, σε απόσταση μίας ώρας περίπου από τα Ιωάννινα, ο Νεγαδιώτης έμπορος και ευεργέτης Χατζημάνθος Γκίνου, που δραστηριοποιούνταν στην Βλαχία και στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, ανεγείρει το 1795 την εντυπωσιακή τρισυπόστατη βασιλική του Αγίου Γεωργίου, της οποίας τη διακόσμηση αναλαμβάνουν οι πολύ αξιόλογοι ζωγράφοι από το Καπέσοβο Ζαγορίου. Στον βόρειο τοίχο του κυρίως ναού της βασιλικής, στις παρείες του τρίτου παραθύρου, εικονίζονται δύο αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι, ο Αριστοτέλης και ο Πλούταρχος.

Οι ίδιοι Καπεσοβίτες ζωγράφοι είχαν επα-

Ιερά Μονή Ιβήρων,
παρεκκλήσι
Παναγίας Πορταϊτίσσης.

Ναός Αγίου Γεωργίου Νεγάδων, στον οποίο εικονίζοντα δύο αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι, ο Πλούταρχος και ο Αριστοτέλης.

ναλάβει, πενήντα τρία χρόνια νωρίτερα, το 1742, την απεικόνιση αυτή στην παράσταση της *Ρίζας του Ιεσσαί*. Τότε ιστόρησαν την τρίκλιτη βασιλική των προφητών Ηλία και Ελισσαίου στη Σιάτιστα, μια γοπευτική παραδοσιακή ορεινή κωμόπολη νοτιοδυτικά της Κοζάνης, σε απόσταση μισής ώρας από την πόλη.

Στην είσοδο του χωριού Άνω Πεδινά (Άνω Σουδενά) στο δυτικό Ζαγόρι, και σε απόσταση σαράντα περίπου λεπτών από τα Ιωάννινα, βρίσκεται η γραφική Μονή Ευαγγελίστριας, αφιερωμένη στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου. Το κατάγραφο καθολικό της, μια τρίκλιτη βασιλική με τρούλο, ανεγέρθηκε το 1793 και η τοιχογράφησή του ολοκληρώθηκε το 1809. Στη ζωγραφική τού μνημείου διακρίνονται επιδράσεις από την τέχνη των Καπεσοβιτών ζωγράφων· για μία ακόμη φορά, συναντάμε στον τρουλίσκο του βορείου κλίτους παράσταση με τους αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους.

Οι Έλληνες φιλόσοφοι εικονίζονται επίσης σε ναούς της Θεσσαλίας· αναφέρω χαρακτηριστικά τη μονόκωρη ξυλόστεγη βασιλική του Αγίου Νικολάου στη συνοικία της Μπουμπουτσιάς, στην πανέμορφη Τσαριτσάνη, κωμόπολη στους πρόποδες του θεσσαλικού Ολύμπου. Πρόκειται για σπάνιο αρχαιολογικό μνημείο της μεταβυζαντινής περιόδου και συγχρόνως ιδιαίτερο εκκλησιαστικό «μουσείο» για την περιοχή. Οι τοιχογραφίες της χρονολογούνται το 1615. Οι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι εντάσσονται και εδώ στην παράσταση της *Ρίζας του Ιεσσαί*.

Το εξαιρετικά σπάνιο θέμα των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων ξεχωρίζει στα εικονογραφικά προγράμματα των μεταβυζαντινών ναών λόγω του ιδιαίτερου χαρακτήρα του, των καταβολών και της πολύπλευρης ερμηνείας του.

Στη Μονή του Αγίου Νικολάου των Φιλανθρωπινών, στο μικρό νησί της λίμνης Παμβώτιδας, οι Πλάτων, Απολλώνιος,

Τρίκλιτη Βασιλική
των προφητών Ηλία
και Ελισσαίου
στη Σιάτιστα.

Σόλων, Αριστοτέλης, Πλούταρχος, Θουκυδίδης και Χεΐλων απεικονίζονται κατά τη βυζαντινή τεχνοτροπία· όμως οι ανατολίτικες ενδυμασίες τους και τα εξωτικά τουρμπάνια τους φανερώνουν πρότυπα από την ιταλική τέχνη του 14ου και 15ου αιώνα. Δεν είναι άλλωστε η πρώτη φορά που συναντάμε επιδράσεις από τη δυτική τέχνη στο έργο των ζωγράφων της Σχολής της Βορειοδυτικής Ελλάδας στην Ήπειρο. Τούτο εξηγείται, αν σκεφτεί κανείς τις εμπορικές σχέσεις που διατηρούσε η Ήπειρος με τη γειτονική της Ιταλία καθ' όλη τη διάρκεια του 16ου αιώνα.

Η απεικόνιση των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων σχετίζεται με κείμενα απόκρυφα των πρώτων χριστιανικών αιώνων, ειδικότερα με ένα βιβλίο που είχε τον τίτλο *Προφητεία τῶν Ἐπτὰ Σοφῶν διὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Χριστοῦ*. Η απεικόνιση κυρίως του Αριστοτέλη στα εικονογραφικά προγράμματα των ναών οφείλεται στην αναγωγή της σκέψης του προς ένα πρωταρχικό αίτιο κίνησης των σωμάτων του κόσμου, ενός σώματος ως «πρώτου αιτίου»: του ενός Θεού.

Τόσο Αριστοτέλης, λοιπόν, όσο και άλλοι Έλληνες φιλόσοφοι συνδέθηκαν, μέσω των στοχασμών και των ιδεών τους, με τη χριστιανική σκέψη. Στους χριστιανικούς ναούς εικονίζονται όσοι φιλόσοφοι αναφέρθηκαν στην Ένσαρκο Οικονομία. Θεωρήθηκαν από τους πιστούς πρόδρομοι και προφύτες του χριστιανικού δόγματος και συμπεριλήφθηκαν από τους αγιογράφους στα εικονογραφικά προγράμματα των ναών, με σκοπό να τιμηθούν ως τέτοιοι. Για τους λόγους αυτούς, άλλωστε, βλέπουμε σε κάποιες περιπτώσεις, όπως στον Άγιο Νικόλαο Τσαριτσάνης, τις μορφές των φιλοσόφων ως μέρος της παράστασης της *Ρίζας του Ιεσοάι*: σε αυτήν απεικονίζεται το γενεαλογικό δέντρο της Ενοάρκωσης του Χριστού, όπου συμπεριλαμβάνονται προπάτορες και προφύτες, ανάμεσα στους οποίους συναντάμε και τους αρχαίους Έλληνες φιλόσοφους.

Αναμφίβολα, η απεικόνιση του θέματος σε μνημεία του 16ου αιώνα σχετίζεται με την Αναγέννηση, το μεγάλο αυτό πνευματικό

κίνημα που βρίσκεται σε πλήρη άνθηση τον ίδιο αιώνα, στηριγμένο κατά μεγάλο μέρος στα ιδεώδη του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Οι ουμανιστικές ιδέες του κινήματος, που άλλαξε τις κοινωνικές δομές της Ευρώπης, εισέρρεαν και στον οθωμανοκρατούμενο ελλαδικό χώρο· όπως ήταν φυσικό, επηρέαζαν και τους ζωγράφους, οι οποίοι ως καλλιτέχνες είχαν ευρεία σκέψη και, κατά συνέπεια, ήταν δεκτικοί σε τέτοιου είδους επιδράσεις.

Από τον 18ο αιώνα και εξής οι απεικονίσεις φιλοσόφων γίνονται διαρκώς συχνότερες, ειδικά στην Ήπειρο, όπου, όπως προαναφέρα, τους συναντάμε στην τρισπόστατη βασιλική του Αγίου Γεωργίου στους Νεγάδες και στο καθολικό της Μονής Ευαγγελίστριας στα Άνω Πεδινά. Στον Άγιο Γεώργιο εικονίζονται στις πλευρές ενός παραθύρου στον βόρειο τοίχο του κυρίως ναού, ενώ στα υπόλοιπα παράθυρα εικονίζονται, ανά ζεύγη, προφύτες. Η τοποθέτηση των φιλοσόφων μαζί με προφύτες εξηγείται από όσα προαναφέρθηκαν· αλλά η εμφάνισή τους στους δύο αυτούς ναούς συνδέεται και με την αναβίωση του φιλοσοφικού στοχασμού, η οποία παρουσιάζεται ως κοινωνικό φαινόμενο τον 18ο αιώνα, καθώς και με τη συστηματική μελέτη των αριστοτελικών κειμένων και τον ρόλο που διαδραμάτισαν στη θεολογία των Βαλκανίων τον 17ο και 18ο αιώνα.

Αναμφισβήτητη όμως είναι και η σύνδεση του θέματος με τις ιδέες του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Τον 18ο αιώνα το κίνημα αναπτύχθηκε στην Ήπειρο, και ειδικότερα στα Ζαγοροχώρια, τα οποία είχαν σημαντικότερο ρόλο στην εξέλιξή του. Το αίτιο ήταν η γενικότερη οικονομική, πνευματική και πολιτιστική άνθησή τους εκείνη την περίοδο – κυρίως λόγω της μετανάστευσης πολλών ντόπιων στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες (Μολδοβλαχία) και της εκεί ενασχόλησής τους με το εμπόριο. Αυτοί οι μεγάλοι ευεργέτες του τόπου, που επεδίδονταν σε κάθε είδους αγαθοεργίες (μία από αυτές ήταν και η ίδρυση καταγράφων και πλούσιων σε κειμήλια ναών), έρχονταν σε επαφή με το ανανεωτικό, πνευματικό και καλλιτεχνικό περιβάλλον της Δύσης,

Παράσταση της Ρίζας του Ιεσσαί στη Σιάτιστα.

καθώς και με τις ιδέες του Διαφωτισμού, γενόμενοι ουσιαστικά φορείς τους και διαμορφώνοντας έτσι τη μεγάλη Νεοελληνική Αναγέννηση.

Οι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι, λοιπόν, επιβλητικές μορφές και άγρυπνοι φύλακες των χριστιανικών μνημείων, αποτέλεσαν τους πρώτους προ-Χριστού χριστιανούς και άνοιξαν το δρόμο για τη μετέπειτα εδραίωση των χριστιανικών αρχών.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

Αχειμάστου-Ποταμιάνου Μ., *Οι τοιογραφίες της μονής Φιλανθρωπινών στο νησί των Ιωαννίνων*, Αθήνα 2004

Γαρίδης Μ., *Μεταβυζαντινή ζωγραφική 1453-1600. Η εντοίχια ζωγραφική μετά την πτώση του Βυζαντίου στον Ορθόδοξο κόσμο και στις χώρες υπό ξένη κυριαρχία*, Αθήνα 2007

Γαρίδης Μ. – Παλιούρας Α., *Μοναστήρια Νήσων Ιωαννίνων. Ζωγραφική*, Ιωάννινα 1993

Γουλούλης Σ., *Ρίζα Ιεσσαί. Ο σύνθετος εικονογραφικός τύπος, 13^{ος}-18^{ος} αιώνας: Γένεση*,

Απεικόνιση του Αριστοτέλη στους Νεγάδες,

εξέλιξη και ερμηνεία ενός δυναστικού μύθου, διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 2002

Δημαράς Κ.Θ., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα 2009

Κοντοπανάγου Κ., *Ο Ναός του Αγίου Γεωργίου Νεγάδων στην Ήπειρο (1795) και το έργο των Καπεσοβιτών ζωγράφων Ιωάννου και Αναστασίου Αναγνώστη*, διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 2010

Κουρματζή-Παναγιωτάκου Ε., *Η Νεοελληνική Αναγέννηση στα Γιάννενα. Από τον πάροικο έμπορο στον Αθανάσιο Ψαλίδα και τον Ιωάννη Βηλαρά (17ος - αρχές 19ου αιώνα)*, Αθήνα 2007

Κωνσταντίος Δ., *Προσέγγιση στο έργο των ζωγράφων από το Καπέσοβο της Ηπείρου: Συμβολή στη μελέτη της θρησκευτικής ζωγραφικής στην Ήπειρο τον 18ο αιώνα και το α΄ μισό τον 19ο αιώνα*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1997

Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου Μ., *Η Ήπειρος στα χρόνια της Τουρκοκρατίας και η Εθνική Αναγέννηση*, Ιωάννινα 1982

Χατζηδάκης Μ., *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450-1830)*, τόμ.1, Αθήνα 1987

